

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

УДК 930.2 (477)«16»(092)

В. В. Верстюк

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗГОРТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В СЕРЕДИНІ XVII ст. В ОЦІНЦІ М.І. КОСТОМАРОВА

У статті на основі аналізу праць М.І. Костомарова висвітлено причини та передумови національно-визвольної боротьби українців середини XVII ст., які визрівали в суспільно-політичній, соціально-економічній та національно-релігійній сферах.

Ключові слова: унія, міжконфесійні відносини, шляхта, поспільство, козацтво, національно-визвольна боротьба, соціально-економічні відносини, політичний устрій.

Важливе значення для розуміння причин та передумов національно-визвольних змагань українського народу середини XVII ст. має історіографічний аналіз суспільно-політичних, соціально-економічних та міжконфесійних відносин, які склалися у другій половині XVI – першій половині XVII ст. Одним з перших в українській історіографії дані питання порушив М.І. Костомаров. Саме він показав визвольну війну українців, як закономірне та неминуче явище.

Микола Іванович, проаналізувавши велику кількість історичних джерел, дійшов висновку, що українські землі були не возз'єднані з Польщею, а приєднані до неї «з кровопролиттям»; а український народ відбивався від Люблінської унії 1569 р. «відчайдушно та завзято» [10, с.82]. «Ця унія не передбачала рівності між польським та руським народами, підкреслював він, а були проголошені лише блискучі фрази, «як рівний з рівним, вільний з вільним», які так і залишилися на папері» [2, с.151]. В самій Польщі були свої проблеми – слабкість королівської влади; як наслідок цього вседозволеність і безконтрольність магнатів й шляхти [11, с.312]. На думку історика, за правління Владислава IV привілейовані стани Польщі переживали «золотий вік особистої свободи», яка дійшла до тієї межі, за якою наступало самознищення [4, с.132]. В економічному аспекті вчений вбачав прояв свободи у тому, що шляхта не була обтяжена жодними державними повинностями, в той час як при королі Сигізмунді III вона ще сплачувало до державної скарбниці поземельний податок [4, с.132]. З юридичної точки зору кожний власник маєтку був повноправним господарем, якому належала вся повнота влади. Він міг не тільки засновувати маєтки, утримувати військо, але й, якщо у нього вистачало сил, навіть вести війну. А над своїми підданими, як зазначає вчений, магнат або шляхтич мав абсолютне «право життя та смерті і міг розпоряджатися ними з усією жорстокістю східного деспота» [12, с.45].

Дослідник приходиться до висновку, що в першій половині XVII ст. «шляхетська нація втратила духовно, втратила енергію до військових подвигів та державного будівництва»¹ [4, с.140]. Її нещастя полягало в тому, що вона прагнула «спокійного та веселого життя, а це в свою чергу було тісно пов'язано з рабством народу і навіть витікало з нього» [4, с.141]. Король потрібний був польському дворянству, як представник єдності шляхетської нації; воно хотіло бачити в ньому лише захисника своїх вольностей [4, с.134]. Розвиваючи думку, історик стверджує, що король повністю залежав від магнатів² і мав догоджати їм, оскільки від них залежало його матеріальне становище та перебування на троні [4, с.136].

У вченого викликала неабиякий інтерес і організація державної влади в Речі Посполитій, яка відзначалася поєднанням рис республіканської та монархічної форм правління. М. І. Костомаров, будучи переконаним прихильником республіканської форми правління [1, с.8; 15, с.69-90], в даному випадку дотримувався іншої точки зору: «Монархічне правління, при всіх випадкових проявах рабства, свавілля та неосвіченості, має дуже важливу перевагу – якщо верховна влада потрапить до рук мудрих людей, то з'явиться можливість корисних змін та перетворень. Республіканське правління, безсумнівно, є найкращим, найбажанішим устроєм людського суспільства, але воно можливе лише за наявності рівноправ'я, чесності та освіченості. Якщо цього немає – республіканське правління веде державу до загибелі, і рано чи пізно – ця держава або перестане бути республікою, або її завоюють сильніші сусіди» [4, с.144].

На чільне місце М. І. Костомаров ставив національно-релігійну сферу визрівання конфлікту, оскільки «в основі протистояння між Польщею та населенням етнічних українських земель були саме чинники духовно-психологічного характеру»³ [13, с.108]. Розглядаючи міжконфесійні відносини другої половини XVI – початку XVII ст., автор стверджує, що на теренах України проявився антагонізм національних типів – руського та польського. Берестейська церковна унія 1596 р. розглядалася як один із можливих варіантів на шляху розв'язання релігійного питання [14, с.56]. Історик вкрай негативно оцінював Берестейську унію 1596 р. На його переконання, «спосіб її введення був прикритий уявною легітимністю», оскільки лише частина православних єпископів підтримала цей акт [4, с.24]. Він стверджує, що ієрархи православної церкви, перш ніж піти на укладення унії, хотіли отримати від короля якомога більше зиску для себе і забезпечити своє становище на майбутнє [13, с.172-173]. Насправді ж все було значно складніше: православні єпископи І. Потій та К. Туровський в

¹ Фактично М. І. Костомаров одним з перших сформулював ази енергетичної концепції історії, а вибудував цю ідею в стрункий механізм В.К. Липинський.

² Показово, що вчений в своїх працях часто, хоча й не завжди, розділяє поняття «магнат» та «шляхтич»; стверджує, що саме великі землевласники були основною причиною нестабільної політичної ситуації в Речі Посполитій.

³ В інтелектуальному плані погляди та світогляд М. І. Костомарова зазнавали впливу ідей пізньопросвітницького раціоналізму та романтизму. Вплив останнього був визначальним в українській історіографії в 20-50-х рр. XIX ст. Однією з характерних рис цієї ідейно-філософської течії було протиставлення вільнодумству та атеїзму XVIII ст. християнської релігійності та добротестя; у дослідженнях акцент робився на ролі християнства в громадському житті та самоідентифікації слов'ян, зокрема українців.

такий спосіб намагалися зберегти традиційний грецький обряд та мову богослужіння – риси самоідентифікації українського народу. Крім того, після переходу Української православної церкви під зверхність Папи Римського відпала б потреба боротьби із зазіханнями Московського патріархату.

На основі аналізу історичних джерел Микола Іванович прийшов до висновку, що навіть після приходу до влади «віротерпимого» короля Владислава IV становище православного населення не покращилося, воно зазнавало постійної дискримінації за релігійною ознакою. З 1596 до 1648 рр. польський уряд видав десять конституцій, що мали на меті забезпечити свободу віросповідання православним, але більшість їхніх положень не була реалізована [4, с.31]. Магнати, шляхта та католицьке духовенство¹ захоплювали маєтки та храми православної церкви. До того ж це часто супроводжувалося насиллям: «шляхтичі на конях вривалися в православні святині, розпинали і мучили іноків (надягали ланцюги, виривали волосся, морили голодом, навіть топили і вшали), щоб змусити вступити до унії» [4, с.31-33].

Особливо ненависто серед українського люду відзначалися «жиди» (так історик називав представників єврейської національності, оскільки тоді серед населення використовувалася лише така назва цього етносу). Вони, на думку вченого, за згодою польської адміністрації, звісно, за гарні гроші, на місцях брали під свій контроль храми і за кожний церковний обряд стягували гроші² [3, с.130]. Автор також вказав на ті великі зловживання, які допускали «жиди»-орендатори та управителі магнатських маєтків, власники шинків [4, с.28-29, 130].

Розглядаючи наслідки укладення Берестейської унії 1596 р., Микола Іванович приходить до висновку, що вона сама по собі не могла б так швидко утвердитися, коли б не діяльність єзуїтів³. Шляхетська свобода, яку вчений ототожнював з свободою віросповідання, не повинна була допускати насильства над совістю. В крайньому разі, вважав історик, виникло б дві віри з грецькими обрядами – одна з визнанням папи, друга під владою константинопольського патріарха [13, с.191].

Наслідки діяльності єзуїтів не забарились. За оцінкою М.І. Костомарова, впродовж якихось тридцяти років вони зуміли переконати значну частину українського дворянства прийняти католицьку віру. А це, в свою чергу, не просто позначилося на подальшій історії українських земель, а визначило напрямки її перебігу, майбутню долю всього українського народу [4, с.24-25]. Історик приходить до висновку, що з відмовою української шляхти від віри своєї «в Русі зник діяльний, вільний клас, який міг шляхом законним, правильним захистити святиню давнини своєї. Міщани найбільших міст ішли за дворянством... Уярмлений сільський народ умів

¹ М. І. Костомаров нічого не говорить про греко-католиків (уніатів), оскільки привів нас до католиків.

² Справді подібні факти мали місце, але вони не мали масового характеру. Інша справа, що ці крайні форми визиску та насилля, були зафіксовані в письмових джерелах та закарбувалися в народній пам'яті.

³ Слід зазначити, що М. І. Костомаров оцінював діяльність цього ордену з ірраціональних позицій. З приводу їх появи на українських землях він писав наступне: «Дух нації був супроти, коли вони вступили на польський та литовсько-руський ґрунт». Ця теза впливала не стільки з аналізу певного фактографічного матеріалу, якого не бракує в працях ученого, скільки з його апіорних переконань.

лише терпіти, поки якась нова сила не витягне його з отупіння. Взагалі стан руського простолюдина погіршувався в залежності від того, як руські пані втрачали віру – єдиний зв'язок духовної рівності з народом. Руська віра стала (лише за небагатьма винятками) вірою хлопською і не могла знайти ніякої підтримки всередині руського краю; стяг захисту православ'я поступово перейшов від української шляхти до козаків» [13, с.194-195]. Цей перехід Миколі Івановичу видавався цілком логічним, оскільки в Речі Посполитій не було інших захисників православ'я окрім тих, які б зважилися на відкритий виступ проти існуючих порядків в тій країні, «де починали розуміти і відчувати свободу, але не вміли зберегти її ні в духовному, ні в політичному, ні в суспільному відношенні» [13, с.194-195].

Висвітлюючи причини національно-визвольних змагань українського народу, дослідник неабияку увагу приділяв чинникам соціально-економічного характеру. Він детально описав гострі соціальні суперечності, пов'язані з пригнобленим становищем селянства. Величезним тягарем на нього лягла розкіш шляхетського побуту («прибутки бідних людей, стягнені з їхніми сльозами, іноді зі шкірою, проїдають пани як гарші чи сарана: одна особа з'їдає в один день стільки, скільки бідні люди заробляють протягом тривалого часу, все йде в дірявий мішок – шлунок») [3, с.129], характерна для Речі Посполитої в першій половині XVII ст. Вчений не оминув своєю увагою і становища міщанства. Він зазначав, що їм жилося краще, ніж селянам, але вони також були людьми другого гатунку, оскільки сповідували православ'я [8, с.26].

М.І. Костомаров одним із перших в українській історіографії звернув увагу на посилений наступ шляхти на півдні та південно-східні українські землі в першій половині XVII ст., яка прагнула веселого життя, розширення землеволодіння та зростання прибутків. Але ці регіони мали свою специфіку, порівняно з іншими українськими землями, яка полягала в наступному: по-перше, більшість населення склали козаки та покозачені селяни й міщани; по-друге, всі вони, як правило, були переселенцями з інших регіонів України, які відзначалися сильним характером та волелюбством; по-третє, населення цих районів мало військовий вишкіл та зброю і вважало себе рівною шляхті [4, с.14-15]. Історик стверджує, що тут відбулося зіткнення «панського та козацького господарств», які між собою кардинально різнилися [7, с.21-22]. Дослідник, мабуть, першим в українській історіографії висловив дане припущення, яке було обґрунтоване на науковому рівні лише наприкінці XX – на початку XXI ст. [17, с.66].

Вчений розглядав козаків як «військову верству», поява якої вивела Україну в XVI – першій половині XVII ст. «від довгого летаргічного сну» [9, с.50]. Переконливо довів провідну політичну роль козацької верстви в 20-30-х рр. XVII ст.; бо саме воно сприяло відродженню України, за його участю в ній «здійснювалися всі політичні перевороти...» [9, с.50]. Ця верства, за словами історика, завжди була зняряддям, яке «рухало механізм політичних інтересів країни». В той же час вважав, що козацтво захищало християнство від невірних і охороняло руську віру та народність «від посягань католиків та польського панства» [5, с.29-30]. Враховуючи ці обставини, зазначав, що «наша країна вважалася і називалася козацькою землею, а її народ – козацьким народом» [7, с.21]. Характеризуючи ставлення козаків до Польщі, стверджував, що вони були налаштовані проти неї і виступали

за «відторгнення Русі» [4, с.21]. Таким чином показував «згубний вплив», який несло козацтво «для устрою польського суспільства» [3, с.128].

М. І. Костомаров звернув увагу на те, що козаки активізували свою політичну діяльність після смерті Сигізмунда III у зв'язку з проведенням конвокаційного сейму. Їхні делегати з'явилися до Варшави і передали петицію з проханням від гетьмана та Війська Запорозького обрати королем Речі Посполитої Владислава, допустити козацьких послів для участі в обранні короля, скасувати церковну унію [4, с.74-75]. Фактично це свідчило, що вони домагалися визнання свого права на участь у політичному житті країни. Зрозуміло, що їм було відмовлено [4, с.75-76].

На думку історика, перша половина XVII ст. позначилася небаченим піднесенням військової та політичної активності козацтва, яке заявило про себе могутніми повстаннями, зухвалими військовими походами, виокремивши зі свого середовища плеяду яскравих особистостей. У такій атмосфері відбувалося становлення особистості молодого Богдана Хмельницького [4, с.6-131]. Слід зазначити, що у переддень повстання 1648 р. ця історична постаць згадується на сторінках великого вступу (майже 1/6 від загального обсягу тритомної монографії «Богдан Хмельницький» видання 1884 р.) лише кілька разів. На думку вченого, Богдан Хмельницький був званим козаком і користувався шанвою як серед старшини, так і серед рядових козаків. По службі досяг чину чигиринського сотника, а король Владислав IV приязно ставився до нього [4, с.173]. Майбутній гетьман у грудні 1637 р. в ранзі військового писаря підписав угоду Війська Запорозького з урядом; він входив до складу козацьких депутатій, які подавали сейму та королю скарги про утиски щодо козацтва і виступали на захист його прав [3, с.132].

Станом на середину 40-х рр. XVII ст., як стверджує М.І. Костомаров, Богдан Хмельницький постав як досвідчений та авторитетний представник поміркованої козацької старшини, яка виступала за розширення козацьких прав і вольностей, обмеження шляхетського свавілля та посилення королівської влади [4, с.255]. Щодо Владислава IV, то в цей час він прагнув розпочати війну з Портою, тому «загравав» з козаками, потребуючи їхньої військової допомоги. Король навіть видав привілей, клейноди та виділив кошти для підготовки до походу проти невірних [3, с.134]. На думку історика, починаючи з 1646 р. козаки активно готуються до походу на Крим та Туреччину: будують чайки, створюють запаси боєприпасів та провіанту [3, с.134]. Але у Владислава IV не вистачило сили волі виступити проти опозиції, яка сформувалася в державі; «він боявся міжусобиць, не наважувався вступити в боротьбу з нацією, думав поступками підтримати любов до себе серед поляків; до того ж плекав надію, що після його смерті шляхта та магнати оберуть королем його сина» [4, с.166].

Навесні 1647 р. відбувся наїзд чигиринського підстарости Д. Чаплинського на хутір Б. Хмельницького, в результаті якого від одержаних побоїв загинув десятирічний син господаря¹, а дружину забрали [4, с.168-169]. Ні скарги до коронного хорунжого О. Конєцпольського, ні

¹ Тут наводиться помилкова думка, яку поділяли ще польські хроністи в 70-х рр. XVII ст. Насправді сина, можливо малолітнього Юрія, так сильно побили, що «хлопець ледве живий лишився» (Див.: Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – С. 79).

до польського короля не були позитивно розглянуті. Останній під час аудієнції дав пораду Б. Хмельницькому: «сили протиставити силу, адже ти воїн» [4, с.171-173]. Особисту ворожнечу майбутнього гетьмана та його кривдника М.І. Костомаров розглядав не як трагічний випадок або сліпу гру долі, а як логічний наслідок тогочасних подій у контексті «морального знівечення польського громадянства». Відтак на сторінках монографії це протистояння постає як конфлікт «шляхтича з козаком» [18, с.94]. Історик розмірковує над мотивами, які вирвали Б. Хмельницького з полону повсякденного буття. «Хмельницький, можливо, розпочав війну тільки для того, щоб помститися за себе, повернути права козацтва, захистити церкву та полегшити долю народів. Але короткими напівзаходами люди вже не могли задовольнитися» – зазначає дослідник [4, с.215].

Тому, повертаючись від короля в 1647 р., «Зиновій з допитливістю воїна вдивлявся в стан укріплень, в місцерозташування міст та містечок, уважно прислухався до розмов, вивідував спільні бажання та скарги» [4, с.174]. В грудні цього ж року Б. Хмельницький з групою однодумців направився вниз по Дніпру до Запорізької Січі, де його в середині лютого 1648 р. було обрано гетьманом і він «став законним керівником запорізького товариства» [4, с.186]. В цих подіях Микола Іванович надавав великого значення привілею та клейнодам, які були таємно вручені Владиславом ІV козацьким делегатам і знаходилися в І. Барабаша, який приховував від козаків королівські документи. Щоб посилити військово-політичні позиції організаторів повстання, а також дієвість пропаганди, Богдан, на думку автора, хитрістю добув ці документи з барабашевої схованки [3, с.135].

Ці події стали початком національно-визвольної боротьби українців середини XVII ст. Головна роль тут, без сумнівів, належить Б. Хмельницькому. М.І. Костомаров, оцінюючи його значення для цієї епохи, напише наступне: «В Південній Русі не тільки при Хмельницькому вбивали шляхту, їдеїв та служителів католицької церкви. Те саме відбувалося як перед ним при Косинському, Павлюку, Остряниці, так і після нього при Гонті та Залізнику... Хмельницький не належав до тих людей, які, втративши терпіння та отримавши слушну нагоду помститися своїм кривдникам, кидаються на них, підкоряючись голосу пристрасті. Хмельницький також не був одним з рубак свого часу, яким війна була потрібна, як рибі глибина водна, як птаху небесний простір. Хмельницький був людиною політичною, людиною ідеї... Жахи війни та народного повстання не тішили його...» [6].

Таким чином, заслуга М.І. Костомарова полягає в тому, що він вперше в українській історіографії, використавши велику кількість історичних джерел, спромігся частково показати причини, що призвели до початку національно-визвольної боротьби українців середини XVII ст. Правда, історик далеко не завжди був уважним щодо точності передачі змісту джерел. Дослідник висловив ряд цікавих думок та припущень: по-перше, вважав, що Люблінська та Берестейська унії були планомірними кроками на шляху включення українських земель до складу Речі Посполитої; по-друге, висловив припущення, що утиски православних зі сторони католиків були чи не головною причиною «Хмельниччини»; по-третє, одним з перших звернув увагу на конфлікт, який виник при зіткненні «панського та козацького господарств на півдні та сході України»; по-

четверте, показав, що провідну роль у визвольних змаганнях 20-30-х рр. XVII ст. відіграло козацтво, яке було захисником православ'я; по-п'яте, стверджував, що ці події визрівали протягом тривалого часу і аж ніяк не були випадковими; по-шосте, вперше змалював портрет гетьмана та осіб з його найближчого оточення, як живих людей, з душевними пориваннями, кипучою діяльністю та недоліками.

Список використаних джерел:

1. Костомаров М.І. Книги Битія українського народу // Київ. – 1991. – № 10. – С. 3-8.
2. Костомаров Н.И. Князь Владимир Мономах и казак Богдан Хмельницкий // Научно-публицистичні і полемичні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. – К.: ДВУ, 1928. – С. 149-155.
3. Костомаров М.І. Малоросійський гетьман Зіновій-Богдан Хмельницький // Костомаров М.І. Галерея портретів: Біогр. Нариси: Для серед. та ст. шк. віку / [Упоряд. і перед. В.О. Замлинського]; Пер. з рос. М.М. Ілляш; Худож. С.К. Семендяєв. – К.: Веселка, 1993. – С. 124-162.
4. Костомаров Н.И. Материалы и исследования. Богдан Хмельницкий. – М.: Чарли, 1994. – 768 с. – (Серия «Актуальная история России»).
5. Костомаров Н.И. Мысли об истории Малороссии // Библиотека для чтения. – 1846. – Т. 78. – Кн. III. – С. 29-30.
6. Костомаров Н.И. Несколько слов о памятнике Хмельницкому // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 137-138.
7. Костомаров Н.И. О казаках (По поводу статьи П. А. Кулиша, напечатанной в 3-й и 6-й тетрадях «Русского Архива», изд. 1877 года) // Костомаров Н.И. Казаки: Исторические монографии и исследования. – М.: Чарли, 1995. – С. 5-24. – (Серия «Актуальная история России»).
8. Костомаров Н.И. О причинах и характере унии в Западной России // Научно-публицистичні і полемичні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. – К.: ДВУ, 1928. – С.3-40.
9. Костомаров Н.И. Об историческом значении русской народной поэзии // Етнографічні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. – К.: ДВУ, 1930. – С. 3-114.
10. Костомаров Н.И. Ответ на выходки газеты (краковской) «Czas» и журнала «Revue Contemporaine» // Научно-публицистичні і полемичні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. – К.: ДВУ, 1928. – С. 75-84.
11. Костомаров Н.И. Первые войны малороссийских казаков с поляками // Костомаров Н.И. Казаки: Исторические монографии и исследования. – (Серия «Актуальная история России»). – М.: Чарли, 1995. – С. 312-327.
12. Костомаров Н.И. Предисловие к «Тарасу Бульбе» Н.В. Гоголя // Костомаров Н.И. Казаки: Исторические монографии и исследования. – М.: Чарли, 1995. – С. 591-596. – (Серия «Актуальная история России»).
13. Костомаров Н.И. Южная Русь в конце XVI века // Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. очерк В.А. Замлинского; Примеч. И.Л. Бутича. – К.: Изд-во при Киевском университете, 1989. – С. 108-196.
14. Лук М. Микола Костомаров: історіософія та соціальна філософія українського романтизму // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 28-89.
15. Пінчук Ю.А. Микола Іванович Костомаров. – К.: Наукова думка, 1992. – 232 с.; іл.
16. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 400 с.; іл.

17. Україна крізь віки: в 15 т. / НАН України. Інститут історії України НАН України; За ред. В.А. Смолія. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – Т. 7: Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 pp.). – 351 с.
18. Ясь О.В. Історія як сюжет. Представлення образу Богдана Хмельницького в однойменній монографії М.І. Костомарова // Український історичний журнал – 2007. – № 2. – С. 89-105.

The reasons and preconditions of national-liberator contests of the Ukrainians in the middle of the XVII century, that appeared in social-political, social-economic, national-religious spheres are highlighted in the article. The analysis is provided on the basis of M. Kostomarov's works.

Key words: union, interreligious relations, the gentry, peasants, the cossacks, social-economic relations, political order.

Отримано: 23.10.2009

УДК 930.2(477)«16»(092)

С. С. Калущкий

ПОСТАТЬ ІВАНА ВИГОВСЬКОГО В ОЦІНЦІ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

В статті висвітлено оцінку В. Липинським постаті І. Виговського, його діяльності як соратника Б. Хмельницького та гетьмана України після смерті останнього.

Ключові слова: Іван Виговський, В'ячеслав Липинський, Гадяцька угода, шляхта, гетьман.

Постать Івана Виговського є однією із найбільш суперечливих в українській історії. Талановитий політичний діяч середини XVII ст., друга особа в Українській державі після гетьмана Богдана Хмельницького, ще за життя останнього мав амбітні плани отримати булаву, що й стало причиною усунення від влади Юрія Хмельницького та краху створення української монархії. Це, в свою чергу, мало негативні наслідки для української державності.

Складність та неординарність особистості І. Виговського призвела до неоднозначного ставлення сучасників та полярних думок майбутніх істориків про гетьмана. Один із найвизначніших творців української державності (попри усі помилки) уже невдовзі був затаврований козацькими літописцями Самовидцем, Величком, Грабянкою як зрадник (російського царя – С.К.) [16, с.76; 14, с.114; 15, с.326; 11, с.253-254; 29, с.299]. Для М. Костомарова він – спритний інтриган, для якого влада – самоціль, а засіб її досягнення – маніпуляція думкою «черні» [13, с.46-167]. М. Грушевський зараховував І. Виговського до «поміщицько-старшинських» кіл, які «викраювали для себе панські латифундії» і розвіяли сподівання селянства на визволення із кріпосної залежності [8, с.1505-1506]. Постать гетьмана на сьогоднішній день стала об'єктом досліджень В. Сениютовича-Бережного [21], Ю. Мищика [19], В. Смолія і В. Степанкова [22; 23; 24; 25], Т. Чухліба [27; 28], Л. Мельника [18], А. Бульвінського [4], Н. Яковенко [30], В. Шевчука [29], Т. Яковлевої [31] та ін.